

РОЗВИТОК ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В РЕГІОНІ

У статті обґрунтовується необхідність адаптації державних програм соціально-економічного розвитку до світових стандартів. Визначено основні пріоритетні напрямки екологобезпечного природокористування на регіональному рівні. Зроблено висновки про можливість підвищення частки природно-ресурсних надходжень до місцевих бюджетів як необхідного джерела здійснення природоохоронних заходів.

Ключові слова: екологобезпечне землекористування, регіональна економіка, природно-ресурсні надходження, місцеві бюджети.

В статье обосновывается необходимость адаптации государственных программ социально-экономического развития к мировым стандартам. Определены основные приоритетные направления экологобезопасного природопользования на региональном уровне. Сделаны выводы о возможности повышения части природно-ресурсных поступлений в местные бюджеты как необходимого источника осуществления природоохранных мероприятий.

Ключевые слова: экологобезопасное землепользование, региональная экономика, природно-ресурсные поступления, местные бюджеты.

In the article the necessity of adaptation of the government programs of socio-economic development to the world standards is proved. Basic priority directions of ecological natural resources usage at regional level are defined. Conclusions are done about possibility of increase of particle of naturally resource receipts to the local budgets as necessary source of realization of nature protection measures.

Key words: ecology safed land-tenure, regional economy, natural-resource receipts, local budgets.

Постановка проблеми. За останні десятиріччя регіони України піддаються масштабним екологічним змінам. Значне забруднення повітря, землі і водних об'єктів, що зумовлене складним антропогенним навантаженням на довкілля, вимагає розробки цільових екологічних програм та планів. Важливе значення для формування екологобезпечного довкілля мають багатосторонні екологічні міжкурядові домовленості, спрямовані на поліпшення екологічної ситуації. В українській дійсності екологічні проблеми регіонів фактично залишаються поза належною увагою дослідників, в результаті чого створюються несприятливі тенденції руйнівного використання природних ресурсів, які продовжують ускладнювати екологічну ситуацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у формування теорії і практики екологобезпечного природокористування внесли такі відомі вчені, як О.Л. Кащенко [6], С.І. Дорогунцов та І.К. Бистряков [4], для яких екологія є базовою основою сталого розвитку економіки. М.А. Хвесик та Л.М. Горбач у своїх дослідженнях приділяють увагу підходам щодо вдосконалення економічного механізму регулювання природокористування та охорони навколишнього природного середовища [13]. Б.М. Данилишин обґрунтовує роль і місце екологічної політики держави в системі її соціально-економічного розвитку [3; 4]. В.А. Голян [2] розглядає вирішення еколого-економічних проблем природокористування крізь призму інституційна-

льного забезпечення. В працях Ю.Ю. Туниці особлива увага приділяється дослідженню особливостей взаємозв'язків між природою та суспільством [12]. Т.П. Галушкіна відзначає, що концепція екологічного балансованості природокористування є підґрунтям для формування національної екологічної доктрини [1].

Узагальнюючи здобутки науковців, спрямованих на розв'язання проблем екологічнобезпечного природокористування, відзначимо, що теоретико-методологічні питання екологізації природокористування потребують подальших досліджень. Насамперед, це стосується розробки концептуальних підходів вибору ефективних екологоорієнтованих управлінських рішень, адаптованих до світових стандартів. Необхідним є обґрунтування пріоритетних напрямків збереження, відновлення та використання природно-ресурсного потенціалу. З огляду на це, актуалізується питання формування якісно нової парадигми управління природокористуванням на регіональному рівні.

Метою статті є подальший розвиток екологічнобезпечного природокористування, зокрема обґрунтування заходів екологізації довкілля на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу. В травні 2003 року Україна приєдналася до Міжнародного Протоколу зі стратегічної екологічної оцінки до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті. Його мета полягає у сприянні розгляду екологічних проблем при розробці проектів, планів та програм соціально-економічного розвитку, проектів нормативних та законодавчих документів, забезпечення участі громадськості у впровадженні Стратегічної екологічної оцінки, сприяння сталому розвитку на рівні офіційних документів, планів та програм [3, с. 24].

Водночас аналіз Державної цільової програми розвитку українського села (далі Програми) на період до 2015 року [5] засвідчив, що мета Протоколу не була реалізована.

Так, одним з основних завдань Програми є створення екологічно безпечних умов для життєдіяльності населення, збереження навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, особливо земель сільськогосподарського призначення [5, с. 6]. Однак очікувані результати виконання Програми свідчать, що охорона та підвищення рівня родючості ґрунтів, екологізація сільськогосподарського виробництва буде досягнута до 2015 року за рахунок створення захисних насаджень та полезахисних смуг площею 39,6 тис. га на суму 71,4 млн грн [5, с. 38, 56]. Проведені нами експериментальні дослідження [8] свідчать, що цієї суми коштів недостатньо для досягнення умови екологічнобезпечного природокористування. Принаймні Проектом Комплексної програми розвитку українського села передбачалось до

2015 року здійснити заходи з поліпшення земель та охорони навколишнього середовища на суму 8955 млн грн, а заходи щодо впровадження органічного сільського господарства, енергоощадних та екологічно безпечних технологій виробництва сільськогосподарської продукції на суму 2000 млн грн [9, с. 46].

Програма засвідчує, що забезпечення охорони земель, підвищення родючості ґрунтів та екологічної безпеки сільських територій шляхом здійснення комплексу заходів покладається на проекти землеустрою [5, с. 14]. Але відсутність науково-обґрунтованої методики розробки проектів землеустрою стала причиною того, що результативність їх визначається розширенням площі земель, ліквідацією боліт і кормових угідь та виражається лише агротехнічними заходами.

Так, за результатами розробки проектів землеустрою агроформувань Миколаївської області виявлено, що дефіцит гумусу на сівозмінних площах за рахунок необґрунтованої структури посівних площ становить 1,4-1,6 т/га [7, с. 61-62]. Тому зазначена Програма потребує доопрацювання, оскільки її зміст не в повній мірі спрямований на досягнення екологічних пріоритетів у відповідності із Міжнародним Протоколом зі Стратегічної екологічної оцінки, до якого приєдналася Україна.

Методологічним підґрунтям реалізації екологічних пріоритетів є запровадження Україною ДСТУ ISO 14001-97 «Управління навколишнім середовищем», що передбачає процедури оцінки впливу на навколишнє середовище та екологічного аудиту. У цьому зв'язку прийнятий Закон України «Про екологічний аудит» створив передумови розвитку якісно нової системи управління природоохоронною діяльністю, хоча оцінка впливу на навколишнє середовище проводиться поки що для міжнародних і транскордонних проектів [14, с. 17].

Отже, можна констатувати, що подальший розвиток екологічнобезпечного природокористування має розглядатися через призму адаптації природоохоронного законодавства до світових стандартів, оскільки сучасна система природокористування в Україні, яка є наслідком структурних деформацій господарства, не забезпечує умови формування безпечного довкілля.

Кожний регіон має індивідуальні особливості в територіальній системі держави. Тому характер його економічного розвитку має формуватися з урахуванням конкретних особливостей даної території.

Наприклад, у Миколаївській області спостерігаються значні викиди шкідливих речовин від стаціонарних і пересувних джерел забруднення, в результаті чого погіршується екологічний стан навколишнього середовища (табл. 1).

Таблиця 1

Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря в Миколаївській області, тис. т *

Показники	Роки							2007 рік у % до 2001 року
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	
Загальний обсяг викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря: у. т. ч.	54,2	57,9	73,9	70,6	71,4	69,0	86,6	159,8
– стаціонарними джерелами забруднення	11,4	15,4	15,4	22,2	24,3	21,2	22,6	198,2
– автомобільним транспортом	39,1	42,5	54,4	44,7	43,4	43,7	55,0	140,7
– авіаційним, залізничним та водним транспортом	3,7	3,9	4,1	3,7	3,7	4,2	9,0	243,2

* Розраховано за даними [11]

З табл. 1 видно, що обсяги викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря в 2007 році порівняно з 2001 роком збільшились на 59,8 % або на 32,4 тис. т. Причому ця тенденція спостерігається всіма джерелами забруднення (стаціонарні – на 98,2 %, автомобільний

транспорт – 40,7 %, авіаційний, залізничний та водний транспорт – 143,2 %).

Дослідження джерел забруднення атмосферного повітря за видами економічної діяльності свідчать (табл. 2), що обсяг викидів підприємств найбільший у переробній промисловості – 11422 т (50,4 % від загального обсягу). Загальний обсяг викидів шкідливих речовин збільшився в 2007 році порівняно з 2006 роком на 1469 т або на 6,9 %.

Таблиця 2

Викиди шкідливих речовин стаціонарними джерелами забруднення в атмосферне повітря за видами економічної діяльності в Миколаївській області*

Показники	Кількість підприємств, які мали викиди, одиниць		Обсяги викидів				Викинуто в середньому одним підприємством, т	
			т		відсотків до попереднього року			
	2006 р.	2007 р.	2006 р.	2007 р.	2006 р.	2007 р.	2006 р.	2007 р.
Всього	339	340	21190	22659	87,2	106,9	63	67
Сільське господарство та мисливство	48	50	1521	1395	99,1	91,9	35	28
Добувна промисловість	7	8	491	499	130,6	101,8	70	62
Переробна промисловість	96	97	10895	11422	99,2	104,8	113	118,0
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	22	23	1729	1230	97,5	71,1	79	53
Будівництво	31	29	140	203	118,7	145,0	5	7
Діяльність транспорту та зв'язку	43	42	3783	5450	54,5	144,0	88	130
Інші види економічної діяльності	92	91	2631	2462	97,3	93,4	29	27

* Складено за даними [10; 11]

Значний обсяг забруднень викликає необхідність проведення повітроохоронних заходів, фрагмент яких наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Впровадження повітроохоронних заходів у Миколаївській області*

Показники	Кількість заходів всього, одиниць		Фактичне зменшення викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря після впровадження заходу, т	
	2006 р.	2007 р.	2006 р.	2007 р.
Всі повітроохоронні заходи	42	35	278,0	93,3
Вдосконалення технологічних процесів	12	10	215,4	54,6
Будівництво і введення в дію нових пилогазоочисних установок	2	4	0,4	–
Підвищення ефективності існуючих пилогазоочисних установок	15	10	27,6	2,5
Ліквідація джерел забруднення	4	1	1,2	–
Інші повітроохоронні заходи	9	10	33,4	36,2

*Складено автором за даними [10; 11]

Дані табл. 3 свідчать, що за 2007 рік було здійснено 35 повітроохоронних заходів, що менше за попередній рік на 16,7 %, з них 10 заходів (28,6 %) із вдосконалення технологічних процесів, 4 заходи (11,4 %) – будівництво і введення в дію нових пилоочисних установок, 10 заходів (28,6 %) – підвищення ефективності існуючих та 1 захід (2,9 %) з ліквідації джерел забруднення.

Впровадження повітроохоронних заходів дозволило зменшити кількість викидів забруднювальних речовин на 93,3 тонн, що менше за аналогічний

період попереднього року на 66,4 %. Водночас ефективність цих заходів досить низька, оскільки зменшення викидів в атмосферне повітря, що припадає на один захід, знизилась із 6,6 до 2,7 тонн.

При цьому, одним із важливих джерел підтримки і здійснення природоохоронних заходів у регіоні є бюджети різних рівнів, зокрема їх структурні елементи – спеціальні фонди охорони навколишнього природного середовища. Водночас формування і розподіл цих фондів є проблематичним, оскільки у прибутковій частині бюджету Миколаївської області екологічна складова становить в середньому лише 5,5 % (табл. 4).

Таблиця 4

Аналіз природно-ресурсних надходжень до бюджету Миколаївської області, млн грн*

Доходна частина бюджету	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2007 рік у % до 2001 року
Доходи, всього	738,6	810,6	848,4	906,0	1215,5	1783,2	2342,4	317,1
Природно – ресурсні надходження, всього	35,7	42,3	55,0	62,7	65,6	73,5	86,7	242,9
Природно – ресурсні надходження у відсотках до доходів обласного бюджету	4,8	5,2	6,5	6,9	5,4	4,1	3,7	– 1,1 в. п.

*Розраховано за даними [11]

Аналіз даних табл. 4 свідчить, що в цілому частка природно-ресурсних надходжень до бюджету області збільшилась на 142,9 % або на 51,0 млн грн, хоча їх частка в загальному обсязі доходів бюджету зменшилась на 1,1 відсоткових пункти.

Існуючі тенденції, які передбачають використання коштів обсягом менше однієї восьмої частини від природно-ресурсних надходжень [2, с. 117] призводять до постійного скорочення інвестицій в основний капітал на охорону навколишнього середовища (табл. 5).

Таблиця 5

Динаміка витрат на капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення та поточні витрати на охорону природи в Миколаївській області, тис грн*

Показники	Роки							2007 рік у % до 2001 року
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	
Витрати на капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення								
Всього	10312,3	4630,1	4313,6	7663,7	9967,9	8213,0	7743,8	75,1
у тому числі з державного бюджету	–	–	–	229,5	950,0	1436,0	–	–
місцевих бюджетів	–	–	–	805,0	216,0	887,5	206,0	–
власних коштів підприємств, організацій та установ	10312,3	630,1	4313,6	6629,2	8801,9	5889,5	7537,8	73,1
Поточні витрати на основні природоохоронні заходи								
Всього	133301,0	61426,9	63909,4	61230,3	193782,7	154566,0	77587,1	58,2
у тому числі з державного бюджету	208,9	559,3	52,4	698,1	712,1	763,8	192,1	91,9
місцевих бюджетів	1,6	488,3	1341,1	2426,1	2069,1	2725,7	2189,8	1368
власних коштів підприємств, організацій та установ	133090,5	60379,3	62468,5	8034,1	191001,5	148689,5	74386,2	55,9
інших джерел фінансування	–	–	47,4	72,0	–	2387,0	819,0	–

*Розраховано за даними [10; 11]

Аналіз табл. 5 свідчить, що в 2001-2003 роках витрати на капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення здійснювались

лише за рахунок власних коштів підприємств. В 2004-2006 роках до цих витрат також долучились і витрати за рахунок державного бюджету – 10,1 % та за рахунок місцевих бюджетів – 7,4 %.

З державного ж бюджету в 2007 році не витрачалося коштів на капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення.

Що стосується поточних витрат на основні природоохоронні заходи, то вони мають тенденцію до скорочення (на 41,8 % в 2007 році в порівнянні з 2001 роком). В їх структурі витрати, здійснені власними коштами підприємств та установ складають 97,6 %, а частка витрат із державного та місцевих бюджетів становить відповідно 0,4 % та 1,5 %. Витрати, здійснені за рахунок інших джерел фінансування складають 0,4 % від загального обсягу витрат на основні природоохоронні заходи.

Отже, використання бюджетних коштів обмежене постійним дефіцитом коштів на всіх рівнях. Це означає, що основними джерелами фінансування природоохоронних заходів в регіоні є власні кошти, які формуються суб'єктами економічної діяльності та знаходяться у їх розпорядженні.

Висновки. Невідкладне вирішення питань збереження довкілля потребує узгодження державних та галузевих пріоритетів соціально-економічного та екологічного розвитку, що впливає з вимог Міжнародного Протоколу Стратегічної екологічної оцінки, до якого приєдналася Україна.

Аналіз екологічного стану навколишнього середовища дозволяє зробити висновок, що в Україні за останні роки проблема раціонального природокористування продовжує ускладнюватись та загострюватись. Так, щорічно збільшується загальний обсяг викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря. При цьому, основними джерелами забруднення повітря є підприємства пеперобної промисловості. Кількість та ефективність повітроохоронних заходів зменшилась, оскільки

фактичне скорочення викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря, що припадає на один повітроохоронний захід, знизилась.

Дослідження свідчать, що хоча з кожним роком і спостерігається збільшення природно-ресурсних надходжень до бюджетів місцевого рівня, їх частка в загальному обсязі доходів бюджету щорічно скорочується. Останнє призвело до того, що витрати на природоохоронні заходи зменшуються, а в їх структурі переважну частину складають власні кошти підприємств. Зокрема, ці тенденції прослідковуються і на регіональному рівні.

У зв'язку з цим, основним джерелом підтримки і здійснення природоохоронних заходів у регіоні можуть бути такі структурні елементи в складі місцевих бюджетів як спеціальні фонди охорони навколишнього природного середовища, основним джерелом формування яких є власні кошти природокористувачів.

Це дозволить забезпечити фінансовими ресурсами заходи екологічної реструктуризації економіки, і як наслідок – екологізацію довкілля.

Впровадження заходів, з одного боку, дасть змогу залучати кошти на збереження довкілля, а з другого, підвищити конкурентоспроможність екологічно безпечних виробництв, що, у свою чергу, зменшить структурні диспропорції в промисловості та значною мірою знизить її ресурсоспрямованість.

Подальші дослідження вимагають необхідності обґрунтування методологічних підходів до формування та реалізації організаційно-економічного механізму регулювання природокористування, впровадження якого сприятиме більш раціональному використанню природних ресурсів та охороні довкілля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галушкіна Т.П. Пріоритети екологічного природокористування як ідеологічної платформи національної екологічної доктрини України / Т.П. Галушкіна, Л.М. Грановська // Екологічний вісник. – 2007. – № 5. – С. 18-19.
2. Голян В.А. Еколого-економічні проблеми землекористування в Україні / В.А. Голян, А.І. Крисак // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 1 (67). – С. 117-124.
3. Данилишин Б.М. Стратегічна екологічна оцінка управлінських рішень щодо формування та реалізації регіональної політики / Б.М. Данилишин // Екологічний вісник. – 2007. – № 5. – С. 24-27.
4. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / [Данилишин Б.М., Дорогунцов С.І., Міщенко В.С., Бистряков І.К. та ін.]; за ред. Б.М. Данилишина. – Київ, РВПС України, 1999. – 716 с.
5. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158 // Економіка АПК. – 2007. – № 11. – С. 3-57. (Нормативний документ КабМіну України. Постанова)
6. Кащенко О.Л. Економічні основи екологічного підприємництва / Кащенко О.Л. – Агроінком. – К., 1999. – № 10-12. – С. 37-40.
7. Лазарева О.В. Парадигма розвитку землеустрою в системі управління землекористуванням / О.В. Лазарева // Економіка АПК. – 2006. – № 10. – С. 59-63.
8. Лазарева О.В. Формування економіко-екологічного механізму управління землекористуванням: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.06 / Лазарева Олена Володимирівна. – Миколаїв, 2007. – 203 с.
9. Проект «Комплексної програми розвитку українського села на період до 2015 року» // Економіка АПК. – 2007. – № 1. – С. 3-49.
10. Статистичний щорічний Миколаївської області за 2006 рік / [ред. П.Ф. Зацаринський]. – Головне управління статистики у Миколаївській області, 2007. – 519 с.

11. Статистичний щорічний Миколаївської області за 2007 рік / [ред. П.Ф. Зацаринський]. – Головне управління статистики у Миколаївській області, 2008. – 530 с.
12. Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми / Туниця Ю.Ю. – Львів. Видавничий центр Львівського нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2002. – 298 с.
13. Хвесик М.А., Горбач Л.М., Кулаковський Ю.П. Економіко-правове регулювання природокористування: [монографія] / Хвесик М.А., Горбач Л.М., Кулаковський Ю.П. – К.: Кондор, 2004. – 524 с.
14. Черваньов І.Г. Інвайронментальні аспекти соціально-економічної концепції сталого розвитку / І.Г. Черваньов // Екологічний вісник. – 2007. – № 5. – С. 16-17.

Рецензенти: Мармуть Л.О., д.е.н., професор;
Горлачук В.В., д.е.н., професор.

© Лазарева О.В., 2008

Надійшла до редакції 10.12.2008 р.